

Є. Є. Прохоренко

Микола Гоголь і Тарас Шевченко в українських порівняльних студіях 20–30-х рр. ХХ ст.

Стаття присвячена аналізу порівняльних розвідок 20–30-х рр. ХХ ст., з теми "Гоголь і Шевченко". У 20-х рр. ХХ ст. імена Гоголя і Шевченка ставали об'єктом компаративного дослідження передусім у зв'язку із визначенням їхньої ролі у формуванні національної свідомості українців. У 30-х рр. критики розглядали Шевченка лише як продовжувача традицій великого російського сатирика-реаліста, порівнюючи постаті обох письменників виключно із позицій соціологічного методу та уникаючи будь-яких класових чи національних протиставлень між митцями, з метою продемонструвати "дружбу братніх народів".

Ключові слова: порівняльні студії, національне питання, антагонізм, соцкритика.

Статья посвящена анализу сравнительных исследований 20–30-х гг. ХХ в. на тему "Гоголь и Шевченко". В 20-е гг. имена Гоголя и Шевченко становились объектом сравнения прежде всего в связи с определением их роли в формировании национального сознания украинцев. В 30-е гг. критика рассматривала Шевченко только как продолжателя традиций великого русского сатирика-реалиста, сравнивая фигуры обоих писателей исключительно с позиций социологического метода и избегая любых классовых или национальных противопоставлений между ними, с целью продемонстрировать "дружбу братских народов".

Ключевые слова: сравнительные студии, национальный вопрос, антагонизм, соцкритика.

The paper analyzes the comparative studies of 20–30's of XXth century on theme "Gogol and Shevchenko". These writers became the object of research in the 20's mostly in connection with their role in formation of Ukrainian national consciousness. The critics of the 30's saw Shevchenko as follower of traditions of the great Russian satirist-realist, comparing the figures of both writers only from the position of sociological method and avoiding any class or national oppositions between artists, in order to demonstrate "brother friendship between nations".

Key words: comparative studies, the national question, antagonism, social critics.

Творчі взаємозв'язки Миколи Гоголя і Тараса Шевченка достатньо ґрунтовно досліджені у гоголезнавстві (Ю. Барабаш, Н. Крутікова, Ю. Луцький), але з точки зору історії розвитку української науки про літературу 20–30-х рр. ХХ ст. це питання лишається мало розробленим.

В цілому порівняльні гоголезнавчі студії посіли чільне місце у літературознавстві досліджуваного періоду, вони стали своєрідним продовженням здобутків початку ХХ століття (В. Перетц, М. Петров, К. Невірова, А. Кадлубовський тощо), які не стояли осторонь питань закоріненості гоголівської традиції в українській літературі, генетичних зв'язків творів Гоголя з фольклором, народною демонологією, національним бароко, шкільною драмою та вертепним театром.

До уваги порівняльних розвідок 20–30-х рр. ХХ ст., представлених як окремими, так і вступними статтями до багатотомних видань творів, потрапили ті українські письменники, творчість яких мала зв'язки із Гоголевою: Г. Квітка-Основ'яненко (В. Тарнавський, А. Лобода) (осібне місце відводилося питанню стосунків комедії "Приїжджий зі столиці" з гоголівським "Ревізором" (І. Айзеншток)) та О. Стороженко, повість якого "Марко Проклятий" зазнала відчутного гоголівського впливу (А. Шамрай, Ф. Якубовський). Популярним в українській компаративістиці 20–30-х рр. ХХ ст. також був сюжет: Гоголь – Куліш – Максимович.

Свідченням тому, що тема "Гоголь і Шевченко" була однією з провідних проблем компаративних студій того часу, є матеріали до бібліографії з теми "Тарас Шевченко і Микола Гоголь", які зафіксували 22 позиції, включені у хронологічні межі з 1921-го до 1939-го рр. [27].

У 20-х рр. ХХ ст. імена Гоголя і Шевченка ставали об'єктом компаративного дослідження передусім у зв'язку із визначенням їхньої ролі у формуванні національної свідомості українців: одні критики ставили письменників на різні полюси, інші вважали їх поплічниками.

І. Свенціцький вбачав у появі Шевченка на літературній ниві "зовсім протилежну картину" від Гоголевого "шляху рущини" (зросійщення). Зміст перших творів українця-Гоголя, на думку критика, "широ український"; пишучи російською мовою про Україну, "Гоголь-мистець змусив великоруського генія дати і українському генієві рівнорядне місце на російському парнасі"; але закінчивши "період свого українського романтизму" "Тарасом Бульбою" і звернувшись до тем російського життя у "Ревізорі" та "Мертвих душах", письменник "пішов логічним шляхом чистої літературної руської мови, бо інакше не міг він промовити до того осередку, який він бажав сими творами справити

на дорогу правди". У той час, як Гоголь "став руським національним письменником", Шевченко "таже логічно пішов дорогою національного провидства", у його творах критик вбачав "заклик до національної свідомості". Гоголь, за І. Свенціцьким, виступає речником людської гідності в Росії, а Шевченко виразником національної і людської самосвідомості в Україні: "Гоголь відкриває ворота мистецтва для змучених буденщиною людей, а Шевченко закликає свій народ до боротьби за природні права людини – нації" [25, с. 80–82].

Критик назвав Гоголя і Шевченка першими українськими письменниками, "що в Росії зняли українське національне питання і тим робом перевели Україну зі ступеня етнографізму на ступень патріотизму, Гоголь – історичного, Шевченко – національного. Гоголь позостав при своїм патріотизмі пасивної любови до рідної країни та розвинув поруч із нею активну любов обновленої Росії; а Шевченко розвинув свій національний патріотизм до безмежної любови України в минулім і будучім, до свідомого протиставлення українських інтересів інтересам російської державности" [25, с. 82].

Такі позиції письменників І. Свенціцький пояснив їхніми психологічними особливостями: "Гоголь, з природи рефлексійна людина – зрівноважена спокоєм традиційного консерватизму, зрозумів скоро безцільність прямого протесту проти існуючого ладу і пішов шляхом сатири та насмішки. Шевченко, натура первісна, палка, що горить внутрішнім огнем діяльної любови до України і її закріпощеного люду, став знімати у своїх стихах чим раз то голосніший протест проти гнету бувшого, існуючого, та взагалі проти всякого поневолення", заклав "основи ідеології вольної України" [25, с. 82].

Окрім ідеологічних відмінностей критик слушно спостеріг і спільне у письменників: "Тож на скільки Шевченко бачив основи української самобутности в православній вірі, в українській народности та в гетьманщині з козацтвом, він сходиться ідеологічно з Гоголем з російським патріотом, що боронив православія, самодержавія і народности. А навіть у своїх мріях про волю України у кругові вольних слов'янських країн на основі осущеної евангельської любови, Шевченко, як Кирило-Мефодієць – стоїть близько до основної думки Гоголя про майбутню обнову Росії через церкву – релігію". Тільки-от Гоголь зайшов у "тенети моралізаторства", а "відосередність шевченкового ества дала нації поета-революціонера, що від початку до кінця своєї поетичної творчості є виразником і основоположником суспільно-національної моралі" [25, с. 82–83].

Цікавим також є зауваження І. Свенціцького щодо зв'язку між "Тарасом Бульбою" Гоголя і "Гайдамаками" Шевченка: "Це перш за

все сюжети художніх творів, що захопили обох письменників одною й тою самою сторінкою свого змісту; змаганням України з Польшею; це вираз віри обох письменників в непобідну силу творчого життя рідної України; це подив двох найкращих синів гнобленої отчизни для борців за її волю; це їх заклик до боротьби за неї. Оба письменники жалують за колишньою силою України, вони радіють на спомин борні за волю і закликають до діяльної оборони природних прав країни – люду" [25, с. 81].

Д. Донцов у своїй концепції "Націоналізму" спочатку вписав Гоголя у координати "немногих провідників нашої громадської думки", "сих кількох пророків", предтеч, провідників "чинного націоналізму", серед яких "найкращий і найповніший свій вираз знайшов" Шевченко [9, с. 158]. Згодом образ Гоголя "еволюціонував" у нього від предтечі "чинного націоналізму", що стояв майже на одному щаблі із Шевченком, до "дезертира", "роздвоєної душі", "невільника доктрини", попередника цілої когорти представників українського письменництва, які в умовах радянського тоталітаризму будуть змушені підкорятися новій "прибраній" (розумовій) батьківщині [8].

У 30-х рр. ХХ ст. національний критерій співставлення постатей обох письменників лишатиметься ключовим на Західній Україні та поза материком. Так, Є. Маланюк у своїх розвідках прокреслив між Гоголем і Шевченком демаркаційну лінію саме в національній площині [2, с. 59]. Головний урок з історії української літератури для критика – це зіставлення творчих доль Шевченка і Гоголя і висновок, як засіб проти всіх національних недуг – скерованість на Україну, навіть в умовах духовної еміграції [23, с. 8]. Ю. Липа також поставив Гоголя як зрадника національних інтересів ще у більш жорстку опозицію до Шевченка, "селянського короля" та провідника національної ідеї [16; 17].

До імен Шевченка і Гоголя у контексті розв'язання проблеми їх впливу на розвиток національної свідомості неодноразово звертатимуться й пізніше у часі критики. Так об'єктом дослідження монографії Ю. Луцького "Між Гоголем і Шевченком" став період становлення нової української літератури й модерної української нації в цілому, від зародження "протонаціоналізму" останніх десятиліть ХVІІ ст. до універсальних модусів етнокультурного буття, фундаментальних параметрів національно-культурної ідентичності, і двох світоглядів: гоголівського – традиційно-ієрархічного, імперсько-регіонального, "малоросійського", і шевченківського – модерно-демократичного, національного, власне українського, простір між якими лише і почав долати український етнос у І половині ХІХ ст. [19, с. 5–6].

Критика 20-х рр. ХХ ст., окрім національного вектору, переймаєся й питаннями поетики. Б. Навроцький у розвідці про Шевченка як прозаїка, що становить собою компаративний аналіз прозової та ліро-епічної композиційної техніки творчості письменника, порівнює українізму російськомовної прози Шевченка та Гоголя, ілюструючи свої тези прикладами з текстів, і приходять до висновку, що окрім спільного – вживання українізмів для змалювання українського побуту – у прозі письменників є й відмінне: у Гоголя українізму збагачують російську літературну мову тими чи іншими новими семантичними рефлексами, у Шевченка вони мають характер звичайних морфологічних чи семантичних помилок. Прозу Шевченка в цілому дослідник вважає художньо слабкішою: так, наприклад, у його повістях немає засобів комізму на відміну від гоголівських повістей [21].

До кола питань, що цікавили критиків 20-х, а згодом і 30-х рр., також належали: пильний неослабний інтерес Шевченка, що перебував з пієтетом, до Гоголя як людини та письменника, що оприявився у творах, листуванні та щоденнику Кобзаря; оцінка творів Гоголя та вплив його літературної манери на Шевченкову творчість; ставлення Гоголя до Шевченка; різниця у соціальному походженні письменників, яка відобразилася й на їхній творчості тощо.

Г. Дорошкевич, розлого відповідаючи на ці запитання, констатував, що Шевченко ніколи не був особисто знайомий із Гоголем, і звернувся до спогадів О. Данилевського, що передають слова Гоголя про допомогу в "першому улаштуванні" долі Шевченка. Критик прийшов до висновку, що цей факт міг трапитися літом 1835 або 1836 рр., адже письменник передавав певні суми з гонорарів на допомогу бідним студентам, лишаючись при цьому невідомим, але Гоголева допомога очевидно не входила в ту суму, що отримав пан Енгельгардт за викуп свого кріпака у 1838 р., бо Гоголь тоді за кордоном, а листування того часу не містить якогось сліду про ці події. На думку критика, знайомство Кобзаря з творчістю Гоголя напевне могло відбутися після зустрічі з І. Сошенком через посередництво петербурзьких українців: "... в числі іншої лектури земляки постачили Шевченкові й твори Гоголя, що встигли вже на той час вийти й завоювати, як відомо, велику популярність їх авторів" [10, с. 40–41].

Г. Дорошкевич, детально проаналізувавши посланіє "Гоголю", прийшов до висновку, що поет влучно охарактеризував творчість Гоголя сміхом, а свою – плачем, "в основу цього поділу кладучи безперечно не романтичні оповідання Гоголеві з українського

життя, а реалістичні його твори, головним чином "Ревізора" та "Мертвих душ", що їх значіння, як громадської сатири, він не раз підкреслював пізніше в листуванні та щоденнику" [10, с. 43]. Критик зазначив, що крім цього вірша у поетичних творах Шевченка жодних згадувань Гоголя немає, зате у повістях, а особливо в листуванні та щоденнику, їх досить багато, в усякому разі далеко більше ніж про інших письменників. Наводячи приклади таких згадок, дослідник помітив, що часом Шевченко до Гоголя ставиться з пієтетом, навіть побожно (наприклад, у листі до В. Рєпніної він шкодує, що йому не вдалося особисто познайомитися з Гоголем, а після звістки про смерть Гоголя просить у листі до О. Бодяньського: "... піди у Симонів Монастир і за мене помолися Богу на могилі Гоголя за його праведною душою"), але цікаво, що коли Шевченко описує Гоголя в якійсь невластивій йому ролі, то його характеристика набуває рис легкої зневаги, іронії (так, зневажливо-вороже ставлення до Гоголя спостерігається у повісті "Художник" за його "сальные малороссийские анекдоты"). За спостереженням критика, Шевченко великою мірою критично ставився і до публіцистичних спроб Гоголя у ролі "аматора" й теоретика мистецтва, що ж до Шевченкових панеґіриків, яких так багато розкидано в його листах та щоденнику, то вони, безперечно, виростили на ґрунті захоплення художніми творами Гоголя [10, с. 45].

Окреме місце у розвідці Г. Дорошкевича посідає проблема ставлення Шевченка до "Вибраних місць з листування з друзями". Дослідник констатував, що окрім того листа, де Шевченко просив В. Рєпніну надіслати йому "Листування", поет більше ніде не згадує заголовка цього твору, та спростував "ні на чім не оперті висновки" своїх попередників І. Айзенштока та Л. Мельникова про те, що ніби у листі В. Рєпніній від 7 березня 1850 р. Шевченко говорить про "Листування": "коли Рєпніна висловила дуже прихильну думку про "Переписку", це дало привід Шевченкові дати ентузіастичну оцінку як-раз не "Переписки", а того твору, що його відкидала раніше княжна, себ-то "Мертвые души" [10, с. 46].

Відзначивши попередньо, що до нього питання про вплив літературної манери Гоголя на творчість Шевченка спеціально ніхто з дослідників не розглядав, Г. Дорошкевич прийшов до таких висновків: безперечно, на ранні романтичні Шевченкові твори в сумі інших впливів був також і вплив оповідань Гоголя з українського життя, хоча поет ніде не згадує їх жодним словом, але в основному увагу Шевченка привертали реалістичні твори Гоголя із соціальними мотивами. Під впливом творчості Гоголя і сам Шевченко в останні

роки свого життя почав захоплюватися темами в літературі й малярстві з виразним завданням громадської сатири. Проаналізувавши звертання до творчості Гоголя у російськомовних повістях Кобзаря ("Наймичка", "Художник", "Близнюки"), критик помітив, що здебільшого Шевченко порівнює своїх героїв чи певну ситуацію в повісті з відповідними героями або ситуаціями Гоголевих творів, а іноді, характеризуючи своїх героїв, Шевченко користується Гоголевими виразами, цитуючи їх не завжди точно. Вердикт дослідника: всі ці згадки не свідчать про вплив, це лише асоціативні думки при описах власних життєвих спостережень; деякі ремінісценції з Гоголя можливі хіба що в стилі, де є характерні ознаки впливу гоголівського гумору [10, с. 47–48].

Наводячи спогади О. Данилевського про вислів Гоголя, що в поезії Шевченка "дьюгтю більше ніж самої поезії", Г. Дорошкевич вважав, що ці думки "цілком гармоніюють з усім соціальним єством Гоголя, з основною стихією його творчості – оточенням душевласницького дрібномаєткового панства" [10, с. 48–49]. Відштовхуючись від соціальної диференціації письменників, які "були на протилежних кінцях соціальної драбини", критик вважав, що умови життя і характер діяльності Шевченка були різко відмінними від життя й діяльності Гоголя, а тому художні засоби, мотиви та ідеї творчості обох геніальних українців теж були цілком протилежні: "Яка величезна прірва між ідеологією та тематикою Гоголя і Шевченка!", "ні Гоголь, ні Шевченко в жодному творі жодним образом не вийшли з меж психології кожний своєї класи", "Гоголь був художник розкладу патріархальних форм життя дрібномаєткового панства. Шевченко – співець нової класи, що через нього голосно заявила про своє існування. Перед нами пан і мужик, кінець і початок" [10, с. 40].

Аналогічну думку висловив С. Єфремов у примітках до IV тому зібрання творів Шевченка, які підіймали майже те саме коло питань з теми "Гоголь і Шевченко", що й розвідка Г. Дорошкевича, і відзначалися розлогістю (за обсягом займає майже 10 сторінок), повнотою і ґрунтовністю висвітлення творчих взаємовідносин письменників [29]. Тему "Шевченко і Гоголь" критик визначив як "одну з найцікавіших може в біографії й літературному крузі нашого поета" [29, с. 349–350].

Корені антагонізму письменників автор приміток, як і його попередник, вбачав у класовій відмінності: "одна (постать Гоголя) знаменувала зусилля поміщицької класи, що одживала призначений їй вже історією вік; друга (Шевченка) – змагання робочого люду, що саме прокидався потужним порухом до людського життя. Одна

дивилася назад, у минуле; друга – вперед, у майбутнє. Одна була, беручи вираз Франка, епілогом, друга – прологом" [29, с. 359]. Основна теза С. Єфремова: "... дві монументальні постаті великих, найвизначніших за весь ХІХ вік, українців", які "можна вважати за символічні взагалі в нашій недовгій історії", "як пам'ятник цієї трагічної боротьби, що через неї український народ ішов до кращої будучини", "почали нову сторінку кожен в історії свого письменства, але на цьому схожість їх кінчається. Далі шляхи розходяться як непримиренних антагоністів у роботі..." [29, с. 359].

Водночас критик, як і Г. Дорошкевич, виводив і спільний для творчості обох письменників знаменник: зорієнтованість на сатиричне викриття дійсності. Кобзар цінував у гоголівській творчості сміх і сатиру: "... власне з цього тільки погляду й підходив до Гоголя Шевченко". У посланії "Гоголю" він "подає ніби руку на спільну роботу своєму землякові в російському письменстві". Центральним твором для Шевченка з усього літературного набутку Гоголя, за спостереженням С. Єфремова щодо частотності згадування, були "Мертві душі", "тим часом Гоголь-містик, Гоголь – патріот російський, Гоголь "Переписки" не існував для Шевченка" [29, с. 354].

С. Єфремов, услід за Г. Дорошкевичем, констатував, що, окрім прохань у листах до Репніної вислати йому на заслання "Вибрані місця з листування з друзями" та до Лизогуба – подякувати їй за це, більш нічого не відомо про Шевченкове ставлення до цього твору, і назвав безпідставною думку Л. Мельникова про те, що Шевченко визнавав Гоголя цілком, включно з "Листуванням". С. Єфремов, як і його попередник, також не ідеалізував і "боготворіння" особи Гоголя Шевченком, навпаки вказував, що останній відчував у першому щось чуже, певну дистанцію між ними, так і не наважившись відіслати Гоголю листа із проханням про протекцію. Як приклад неоднозначної рецепції Шевченком Гоголя критик також навів "непоштиву згадку" про письменника в "Художнику".

Дослідник, відзначивши вагоме місце Гоголя у російській літературі, зацентрував свою увагу на національному походженні письменника та його ролі в розвитку української літератури під час доволі детального викладу його життєвого шляху. Пишучи про "стосунки українського поета до його великого земляка, що зайняв чільну в сусідському письменстві постать", науковець зазначив, що "багато дав Гоголь і українському письменству, хоча й не писав українською мовою, і це зазначали українці ще за життя Гоголя <...> Інтерес до Гоголя в українських колах завжди був великий. Доводять це і ті переклади його творів на українську мову, що

почавшись з 50-х років XIX в., <...> тягнуться аж до останніх майже часів, притягаючи до себе кращих знавців української мови" [29, с. 351–352]. Гоголезнавчі студії, згадувані критиком, також свідчать про прихильність С. Єфремова саме до українського профілю Гоголя (О. Єфименко, І. Мандельштам, І. Стешенко) [29, с. 357].

Щодо ставлення Гоголя до Шевченка у спогадах О. Данилевського, С. Єфремов мав трохи відмінний від Г. Дорошкевича погляд. Критик взагалі поставив під сумнів вірогідність можливої участі Гоголя в улаштуванні долі Шевченка, а у негативній оцінці Кобзарєвої поезії він вбачав "нотку самооборони", оскільки Гоголь "в особі свого земляка з певно-визначеною й виразно-виявленою національною і політично-соціальною "душою" міг почувати, коли хочете, певний собі докір": "Просто поставлене питання про Шевченка, а разом і про українське письменство, Гоголь пробує обминути манівцями, ухилитися власне од одповіді, одмахнувшись од сумнівів. Він ховається за голосні загальники, за вимріяну абстракцію, захищаючись сумнівною теорією "двоєдушності", що нею потім ще довго побивала побіденно унітаристична публіцистика українські змагання <...> Все накопичення загальників, абстракцій і фантазій кінець-кінцем мало виправдати отой єдиний кокретний на адресу Шевченка закид – правда, такий звичайний цей довго по тому – "дегтю мало"... Убогий, мизерний і жалегідний закид!" І хоча критик справедливо зауважив, що спомини О. Данилевського написані десятки років по розмові й можуть бути недостовірними, він сприймав їх як "сучасний до певної міри документ", який "не суперечить ні з духовим обличчям Гоголя, відомим добре ще з інших джерел, ні з загальною його, після 30-х років, позицією в українській справі" [29, с. 359]. Показово, що пізніша радянська ортодоксальна критика зовсім опускає саме ці Гоголеві слова про "дьоготь", наводячи зі споминів О. Данилевського лише згадку Гоголя про його участь у першому влаштуванні долі Шевченка [24].

Декількома роками раніше у розвідці, присвяченій вивченню російськомовної прози Шевченка Дармограя, С. Єфремов також протиставляв письменників саме у зв'язку із національним питанням: "Ходячим аргументом у лавах обрусителів був звичайно Українець Гоголь, що писав "не на малоросийском языке, а разве только о Малороссии". Але цей аргумент все ж не вражав боляче: зденаціоналізовані люди – взагалі не доказ проти національного розвитку. Дошкульніше було, коли од Гоголя переходили до Шевченка <...> вороги цинічно і злорадно розчухували струп, що сам

собою дуже болів свідомих Українців" [11, с. 12]. Така увага науковця до національного питання стала згодом приводом для навішування на нього ярлика "буржуазного націоналіста", цькування та репресій.

Ф. Якубовський, не торкаючись у своїй праці спеціально проблемами "Гоголь і Шевченко", яка є "досить чинна і складна" і "охоплює багато сторін науки про Шевченка", констатував, що, "коли порівняння прози Шевченка з Гоголевою прозою й може бути плідне з погляду формального вивчення спадщини Кобзаря Дармограя, коли подружжя Сокир навіть і без докладної аналізи не може не викликати асоціації з гоголівським подружжям Афанасія Івановича й Пульхерії Іванівни тощо, то все-таки ця зрівняльна аналіза виявила б тільки, що Кобзар Дармограй є другорядний наслідувач деяких художніх засобів Гоголя". Критик вважав, що Шевченкові із зображенням "старосвітських господарів" "довелося зазнати Гоголевої трагедії – невміння з абстрактних зарисів зробити живих людей, з Костонжоглів зробити типи, яскравістю своєю рівнозначних Собакевичам, Коробочкам, Ноздрьовим" [30, с. 13]. На думку дослідника, образ Шевченка, хоч у дечому і споріднений, у цілому протилежний Гоголевому саме у творчому методі: "Гоголь робить типові маски, закінчені типи – скульптурні зліпки з реальності. У найреалістичніших пориваннях своїх він залишається романтиком. Шевченко-ж прозаїк, у найромантичніших, найсентименталістичніших спробах своїх усе-таки залишається реалістом" [30, с. 13]. Спільне для обох письменників, за що Шевченко й цінував Гоголя, на думку критика, – це "вбивча сатира" на весь лад тодішньої держави, хоча "Гоголь на цьому шляху капітулював перед носіями велико-панської й державної ідеології" [30, с. 15].

У 30-х рр. ХХ ст. вектор інтерпретаційної парадигми звужується і все більше переміщується з національного у бік класового питання та розгляду впливу Гоголя як основоположника натуральної школи російської літератури саме на російськомовні повісті Шевченка.

Б. Навроцький у статті, присвяченій проблематиці Шевченкових повістей, вважав, що "з суто історично-літературного боку повісті Шевченкові слід передусім зв'язувати з творчістю Гоголя, його проблематикою й особливостями стилю натуральної школи в російській літературі" [20, с. 26]. Дослідник помітив "щось подібне до Гоголевого методу в мовному стилі Шевченкових повістей з відомими особливостями Гоголевої поетичної техніки": "поезія непомітного героїзму" й "тихих трагедій принижених і ображених"; схильність Шевченка у повістях до іронії над ницістю провінційного середовища; "настав-

лення на картання провінційного неучтва й бруталності звичаїв пересічного поміщика"; "гумористичне обмальовання деяких національних рис українського селянина" тощо [20, с. 26]. Критик розглядав Шевченкові повісті як свого роду експеримент над "Гоголевим наставленням": "в них ніби проглядає своєрідна комбінація поетики українських оповідань "Рудого Панька" з Гоголевим же пізнішим наставленням на сатиричну аналізу провінційної ницості в його "великоросійських" (сюжетом) творах" [20, с. 27]. На думку дослідника, Т. Шевченко відрізняється від Гоголя передусім тим, що не відходить від українського побуту, застосовуючи "спосіб ніби Гоголевого сарказму не на великоросійській сюжетитці, а на сюжетах з побуту того самого українського провінційного поміщицтва" [20, с. 27]. Шевченко, за Б. Навроцьким, ніби "ревізує" Гоголевих "Старосвітських дідичів" в образі старого Сокири: ідеальне подружжя Сокир у "Близнюках" Шевченка є "підкреслено позитивним варіантом Гоголевих "Старосвітських поміщиків" [20, с. 24].

На завершення статті критик звертається до популярного в 30-х рр. ХХ ст. "класового питання". На його думку, Гоголь усупереч своїй класовій природі укладався "в перспективу боротьби з відсталим ладом усіх соціальних груп миколаївської Росії" у формах "викривальності", що призводило до "явищ внутрішнього розкладу, боротьби класово чужого з класово рідним" і пояснювало феномен гоголівського "сміху крізь сльози" [20, с. 28]. Шевченко, за Б. Навроцьким, хоч і був близький до "Гоголевої сатири в її картанні явищ панського побуту й провінційного дикунства дореформеної Росії", разом з тим він ніби хотів де в чому "зревівувати" Гоголя: "... ревізія Гоголевих наставлень у Шевченкових повістях виявилася передусім у загостреності боротьби з панством, як таким, і соціально-політичним ладом царату", "це призвело до того, що стиль Гоголевої натуралістичної політично невизначеної сатири ув'язався з стилем Шевченкової свідомо революційної сатири" [20, с. 29]. І висновок: "Гоголева широко розгорнута побутова сатира дуже імпонувала Шевченкові й відповідала прагненням його розвинути на всю максимальну широчінь боротьбу з ненависним йому соціально-політичним ладом. Але вихід поза межі класових можливостей, чужість Шевченкові побутової психології панства, з одного боку, не дозволила йому дати адекватно-художнього відображення цієї психології, з іншого боку, зумовила й деяку ревізію Гоголевих наставлень, спробу синтезувати стиль Гоголевого прозового натуралізму з стилем власної віршової сатири" [20, с. 31].

Саме інтерес Шевченка до Гоголя як найяскравішого представника сатиричної гілки російської літератури з її антикріпосницьким

пафосом і стає головним об'єктом уваги порівняльних студій 30-х рр. ХХ ст.: "... Шевченко також з повагою ставився до літератури, яка хоч і не була революційною, але своїм характером об'єктивно допомагала викривати кріпосницьку суть царської дійсності. Відомо, як високо цінував Шевченко творчість Гоголя, називаючи "Мертві душі" "безсмертним твором" [14, с. 3].

У статтях 30-х рр. поруч з іменем Гоголя та Шевченка все частіше поставали імена революційних демократів і навіть вождів пролетаріату, які стали невід'ємними атрибутами соцкритики та певною даниною часові: "Шевченко вмів дивитися й розуміти Гоголя так, як дивилися на нього й розуміли кращі люди російської демократичної інтелігенції – Бєлінський, Чернишевський, Добролюбов"; "відомо з якою блискучою дотепністю і неперейденою силою сарказму використовував образи Гоголя і Щедріна геніальний учитель світового пролетаріату Ленін, як глибоко і влучно використовує їх вождь трудящих усього світу товариш Сталін, викриваючи підлу, зрадницьку, дворушницьку роботу агентів контрреволюційної буржуазії, фашизму – меншовиків, есерів і троцькістсько-зінов'євських бандитів" тощо [13].

Незважаючи на таку заангажованість критики 30-х рр. ХХ ст., вона часто презентувала й слушні думки з досліджуваної проблеми. Так, П. Колесник зробив декілька цікавих спостережень щодо впливу Гоголя на Шевченківські повісті. По-перше, на думку критика, сама манера будувати сюжет повісті у Шевченка великою мірою залежить від "Мертвих душ" Гоголя. Так у "Близнюках", "Матросі", "Варнаку" та інших повістях Шевченко подає своєрідну чічківську мандрівку героя по селах, поміщицьких маєтках. Сюжет повісті, таким чином, розгортається як ряд епізодів, зв'язаних з подорожніми пригодами героя. По-друге, окрім шевченківських образів поміщиків, явно написаних під впливом гоголівської творчості, зокрема "Старосвітських поміщиків" (на що вказували і попередники), П. Колесник відзначив цілий ряд таких, які мають у собі риси знаменитих гоголівських перепродувачів "Мертвих душ".

Дослідники 30-х рр., на відміну від критиків попереднього десятиліття, по-новому розв'язали питання ставлення Шевченка до "Вибраних місць з листування з друзями", приписуючи Кобзареві негативну оцінку цього "реакційного випадку Гоголя" [13]. "Шевченко знав про реакційні "Избранные места из переписки с друзьями" – Гоголя, читав їх, цілком зрозуміло, був настроєний проти них, як і Бєлінський та Чернишевський" [14]; "вбачавши в Гоголі, як авторові "Ревизора" і "Мертвых душ", творчо близького митця, Шевченко,

звісно, не міг поділяти погляди пізнішого Гоголя, Гоголя – автора "Вибраних мест из переписки с друзьями" [31] – така відверта фальсифікація доведеного в 20-х рр. факту, що Шевченко не лишив по собі вражень від "Листування", була суголосною із загальною тенденцією нівелювання пізнього Гоголя соцкритикою 30-х рр.

В цілому попередні націоцентричні здобутки категорично перекреслювалися в 30-х рр.: "Українські націоналісти як Пушкіна, так і Гоголя намагалися протипоставити Шевченкові. Пушкіна вони вважали "чужим" Шевченкові. Гоголя і Шевченка вони також виставили, як "непримиренних антагоністів" (Єфремов). Ідучи всупереч фактам, українські контрреволюційні націоналісти відгороджували українську літературу від літератури російської, поширювали зухвалі брехні, наклепи, зокрема в питанні про відношення Шевченка до Гоголя" [13].

Такі випадки у бік націоналістичної критики 20-х рр., яка нібито "всіляко намагалася обманути та звести нанівець зв'язки Шевченка з великою російською літературою" [3], були непоодинокими: "Даремно мерзенні вороги народу, буржуазні націоналісти та інша нечисть намагалися на всі лади "довести", що Шевченко був відособлений від російської культури і взагалі далекий від російського народу, даремно для створення цього вони всіляко перекручували твори великого Кобзаря, фальсифікували факти і документи. Життя довело брехливість цих тверджень. <...> Великий інтерес поета до Гоголя, висока оцінка ним гоголівської творчості зайвий раз розбиває наклепницькі твердження підлих ворогів народу – націоналістів" [18].

Соцкритика 30-х рр. ХХ ст., апелюючи до тих самих численних згадок Гоголя у епістолярії та мемуарній спадщині Шевченка, що й попередники, уже не протиставляла письменників, а навпаки уникала будь-яких інших розходжень між ними, її надзавданням було віднайти спільні риси їхньої творчості, такі як "любов до трудового народу, співчуття до дрібних працівників, канцеляристів, "малих людей", придувлених гнітом капіталізму", "нешадна критика, гостре засудження старих порядків, сваволі поліції, влади, бюрократизму, злостивість, казнокрадство, хабарництво урядовців, викриття нікчемності, бездарності, пустопорожності дворянства" тощо [18].

Ідейну спорідненість обох письменників критики 30-х рр. ХХ ст., у першу чергу, вбачали у палкій любові до батьківщини, у народності їхніх творів як витоках критичного реалізму [28]: "Шевченко і Гоголь учились у народу. І це перше і найголовніше, що ріднить їхню творчість" [3]; "цінив Шевченко Гоголя і за глибоку народність, яка була джерелом критичного реалізму в його творчості" [4].

Критики також неодноразово звертали увагу на закоріненість народності письменників у фольклорі, на схожість їхніх описів рідної природи і на опоетизування обома митцями боротьби українського народу зі шляхтою у "Тарасі Бульбі" та "Гайдамаках" [3; 4; 28].

Другий спільний знаменник у творчості Гоголя і Шевченка критики вбачали у використанні спільного творчого методу – гострого викриття методом "реалістичного сатиричного зображення всього самодержавно-поміщицького ладу" [28]: "Двох великих сучасників єднали любов до народу, викривання деспотизму і самодержавства поміщиків-кріпосників" [24]; "сатира, убійча гоголівська сатира, його народність – ось що споріднює Шевченка з великим російським письменником" [31]; "Шевченко високо підняв прапор сатири", яка "не лише викриває як сатира Гоголя, а закликає до революційної боротьби з гнобителями" [28]. Гоголя і Шевченка критики одностайно зараховували до "викривачів" "темного царства", "жандармської деспотії", а Кобзаря розглядали як "поета-революціонера", чії твори продовжили і поглибили сатиру "Мертвих душ" "царя російського сміху" [3]: "Палкий борець проти самодержавства і всього феодально-бюрократичного ладу, революційний демократ Т. Г. Шевченко саме і любив Гоголя за той глибокий реалізм в показові з усією наготою огидної миколаївської дійсності в своїх творах, і, в першу чергу, в "Ревізорі" і в "Мертвих душах" [4]. Критика 30-х рр. ХХ ст., відштовхуючись від щоденникового запису Кобзаря ("Я благоговію перед Салтиковим. О, Гоголь, наш безсмертний Гоголь! . . ."), вважала, що "в особі Гоголя і М. Салтикова-Щедріна Шевченко саме і вбачав великих сатириків, які піднесли художнє слово до великих завдань визвольної боротьби в Росії" [13], "і Шевченко і Щедрін, кінець-кінцем, вийшли з "гоголівської школи" [31, с. 38]. На думку дослідників, висока "оцінка творчості Гоголя і його наступників є, безперечно, яскравим свідченням того, що Шевченко був палким поборником критичного творчого методу в літературі" і "вважав, що література і в своєму дальшому розвитку повинна свято зберігати і продовжувати принципи і традиції критичного реалізму Гоголя" [7, с. 115–116].

На думку критиків 30-х рр., письменники також були "близькі гуманізмом" [28; 31]: "та гуманістична тенденція в російській реалістичній літературі, що вперше прозвучала в творчості Пушкіна і Гоголя, в змалюванні ними образів "маленьких" людей, їхніх страждань від неправди кріпосницького суспільства, знайшла своє яскраве втілення в реалістичній творчості Шевченка" [7, с. 115–116]; "справжній гуманіст Шевченко високо цинив Гоголя і як знавця людей, що умів точно підмічати й зображати характери" [24].

Спільні риси творчості Гоголя і Шевченка, прихильність останнього до Гоголя слугували своєрідним доказом "близькості геніального українського поета до великого російського народу, до його культури" [28]; його "органічного зв'язку з російською культурою" [24]; "зв'язку культур двох братерських народів, що після Великої Жовтневої соціалістичної революції в єдиній багатонаціональній сім'ї могутнього радянського Союзу будують своє вільне життя, свою культуру, національну форму і соціалістичну змістом" [4]. Така модель вирішення проблеми "Гоголь і Шевченко" у 30-х рр. ХХ ст. цілком відповідала вимогам радянського літературознавства ще протягом довго часу [15].

Отже, національний вектор рецепції українською критикою 20-х рр. ХХ ст. постатей Гоголя і Шевченка як носіїв національної свідомості був кардинально змінений у 30-х рр. У другому десятилітті ХХ ст. імена Гоголя і Шевченка ставали об'єктом компаративного дослідження передусім у зв'язку із визначенням їхньої ролі у формуванні національної свідомості українців то як антагоністи, то як співники у національній справі. Соцкритика ж 30-х рр. розглядала Шевченка лише як продовжувача традицій великого російського сатирика-реаліста, порівнюючи постаті обох письменників виключно із позицій соціологічного методу та уникаючи будь-яких класових чи національних протиставлень між митцями, з метою продемонструвати "дружбу братніх народів". Ідеї 20-х рр. ХХ ст. знайшли продовження у сучасному пострадянському гоголезнавстві, ключовими об'єктами вивчення якого знову стали Гоголь і Шевченко як репрезентанти національного міфу (Ю. Луцький, Ю. Барабаш, Г. Грабович, Є. Сверстюк, М. Жулинський, В. Гусев, М. Назаренко).

Література

1. Барабаш Ю. Я. Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко / Ю. Я. Барабаш ; передмова В. Панченка. – К. : Києво-Могилянська академія. – 744 с.
2. Барабаш Ю. Я. Український ключ : Гоголь у літературній свідомості міжвоєнної української еміграції / Ю. Я. Барабаш // Слово і час. – 2002. – № 12. – С. 54–67.
3. Бобошко А. М. В. Гоголь і Т. Г. Шевченко / А. Бобошко // Комсомолец України. – 1939. – № 73, 30 березня.
4. Гавриленко О. Гоголь і Шевченко / О. Гавриленко // Більшовик Полтавщини. – 1939. – № 73, – 30 березня.
5. Грабович Г. Гоголь і міф України / Г. Грабович // Сучасність. – 1994. – № 9. – С. 77–95; № 10. – С. 137–150.

6. Гусев В. А. Пушкін, Гоголь, Шевченко як міфологічні фігури й домінуючі символи національних культур / В. А. Гусев // Гуманітарні науки : науково-практичний журнал. – 2006. – № 1 (11), – січень-червень. – С. 110–118.
7. Гуфельд В. Літературно-естетичні погляди Т. Г. Шевченка / В. Гуфельд // Літературна критика. – 1939. – № 2–3. – С. 98–121.
8. Донцов Д. Роздвоєні душі / Д. Донцов // Дві літератури нашої доби / Д. Донцов. – Торонто, 1958. – 296 с. (репринт з видання: Львів, 1991 ; вперше надр. у ЛНВ, 1928, IX : "Невільники доктрини").
9. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Львів, 1926. – 273 с.
10. Дорошкевич Г. Шевченко й Гоголь / Г. Дорошкевич // Життя й Революція. – К., 1926. – № 4. – С. 40–49.
11. Єфремов С. Спадщина Кобзаря Дармограя / С. Єфремов // Україна. – 1925. – Кн. 1–2. – С. 10–23.
12. Жулинський М. Дві половинки українського серця: Шевченко і Гоголь / М. Жулинський // День. – 2004. – 6 вересня. – С. 7.
13. Колесник П. Гоголь і Шевченко / П. Колесник // Вісті. – 1937. – № 58, 5 березня – (До 85-х роковин з дня смерті М. В. Гоголя).
14. Костенко А. Шевченко і сучасна йому російська література / А. Костенко // Комуніст. – 1936. – 10 березня – С. 3.
15. Крутікова Н. Є. Гоголь і Шевченко / Н. Є. Крутікова // Шляхами дружби і єднання: російсько-українські зв'язки / Н. Є. Крутікова. – К. : Дніпро, 1972. – 278 с. – С. 56–126.
16. Липа Ю. Батько дефетистів [Гоголь] / Ю. Липа // Вісник (Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя). – 1935. – Т. I. – Кн. 2. – С. 127–138.
17. Липа Ю. Бій за Українську літературу / Ю. Липа. – Варшава, 1935. – 151 с.
18. Лінчевський Г. Шевченко про Гоголя / Г. Лінчевський // Червоний кордон. – 1939. – № 73, 30 берез.
19. Луцький Ю. О. Між Гоголем і Шевченком / Ю. О. Луцький ; пер. з англ. Р. Доценка ; вступ. ст. М. Рябчука. – К. : Час, 1998. – 254 с. – (Укр. модер. література).
20. Навроцький Б. Проблематика Шевченкових повістей / Б. Навроцький // Літературний архів. – Х., 1930. – Кн. 3–4. – С. 3–31.
21. Навроцький Б. Шевченко як прозаїк / Б. Навроцький // Червоний Шлях. – Харків, 1925. – № 10. – С. 163–180.
22. Назаренко М. Сокращенный рай. Украина между Гоголем и Шевченко / М. Назаренко // Новый мир. – 2009. – № 7. – С. 160–172.
23. Неборак В. Українська еміграційна література в есеїстиці Євгена Маланюка / В. Неборак // Слово і час. – 1993. – № 11. – С. 3–9.
24. Пивоваров М. Шевченко і Гоголь / М. Пивоваров // Комуніст. – 1939. – № 273. – 30 березня.

25. Свенціцький І. Гоголь і Шевченко / І. Свенціцький // Шевченко в світлі критики і дійсності / І. Свенціцький. – Львів, 1922. – С. 78–83.
26. Сверстюк Є. Шевченко і Гоголь / Є. Сверстюк // Літературна Україна. – 2002. – № 18, 16 травня – С. 2.
27. Тарас Шевченко і Микола Гоголь (матеріали до бібліографії) / підготував Павло Михед // Нові гоголезнавчі студії. – Ніжин : ТОВ Видавництво "Аспект Поліграф", 2007. – Вип. 5 (16). – С. 394–405.
28. Трипільський А. Гоголь і Шевченко / А. Трипільський // Літературна газета. – 1939. – № 73, 29 березня – С. 2.
- Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів Т. Шевченка. – К. : ДВУ, 1927.
- Т. 4. Щоденні записки (журнал). Текст. Первісні варіанти. Коментарій / Т. Г. Шевченко. – 1927. – XI, 787 с.
29. Якубовський Ф. На узбіччях стежках поета / Ф. Якубовський // Шевченко Т. Г. Повна збірка творів. Повісті / Т. Г. Шевченко. – К. : Сяйво, 1927. – С. 5–18.
30. Якубський Б. Шевченко і російська література / Б. Якубський // Літературна критика. – 1939. – № 2–3. – С. 26–53.